

RĂSPUNDEREA FINANCIARĂ

Augustin PROCOPOVICI,
doctorand

SUMMARY

In this article we propose an analysis of financial liability in connection with the commission of unlawful act (financial breach), so we will talk about the negative side of financial liability. Financial liability is defined starting from the concepts enshrined in the general theory of law: 1) liability – legal obligation; 2) liability – state coercion; 3) liability – penalty achievement; 4) liability – penalty; 5) liability – legal relationship of coercion. As with legal liability, in an attempt to define financial liability is given greater importance of signs that characterizes the detriment of others. Retaining the signs that we consider relevant in defining the financial responsibility, we will propose our own notion.

Nedorința de a achita impozite instigă contribuabilul la ascunderea unei părți din veniturile sale și la căutarea altor modalități de a evita achitarea impozitelor. Obținerea de mijloace bănești din bugetul de stat tentează de a le folosi contrar destinației pentru care acestea au fost distribuite. Beneficiile financiare pot fi obținute și prin încălcarea legislației valutare și a celei bancar-publice. Dorința de a obține beneficii financiare necuvenite în procesul de formare, repartizare și utilizare a fondurilor bănești statale, precum și nivelul scăzut al culturii juridice, o legislație financiară controversată, precum și alți factori provoacă anumiți subiecți la săvârșirea încălcărilor financiare. În acest articol vom face o analiză a răspunderii financiare în legătură cu comiterea faptei ilicite (încălcarea financiară), respectiv vom defini latura sa negativă.

Răspunderii financiare i s-au dat mai multe definiții, pornindu-se de la următoarele concepte consfințite în teoria generală a dreptului:

1) răspunderea juridică – obligație juridică; 2) răspunderea juridică – constrângere statală; 3) răspunderea juridică – realizare a sancțiunii; 4) răspunderea juridică – sancțiune; 5) răspunderea juridică – raport juridic de constrângere.

Definirea răspunderii financiare drept varietate a obligației juridice, ca și în teoria generală a dreptului, are varietățile sale. Din momentul săvârșirii încălcării financiare răspunderea financiară apare în forma obligației de a se supune condamnării și de a suporta consecințele nefavorabile prevăzute de sancțiunea normei financiare. A. Goghin definește latura negativă a răspunderii fiscale drept obligația de a suporta anumite consecințe de ordin personal și patrimonial, prevăzute în sancțiunea normei fiscale [1, p. 17]. N. Serdiukova definește răspunderea juridică financiară drept obligația delinventului, consfințită de normele dreptului financiar, de a suporta măsurile constrângerii statale în forma sancțiunilor financiare cu caracter punitiv (amenda,

penalitatea) pentru încălcarea care a săvârșit-o în sfera financiară a statului și a administrării locale [2, p. 14]. Potrivit lui E. Efremova, răspunderea fiscală reprezintă obligația contribuabilului, agentului fiscal, a altor persoane prevăzute de lege de a suporta măsurile de constrângere statală cu caracter patrimonial pentru săvârșirea încălcării fiscale [3, p. 60].

Totuși, doar obligația luată de sine stătător nu poate caracteriza întregul fenomen al răspunderii financiare. Obligația este parte componentă a raportului juridic. E. Efremova consideră că survenirea consecințelor nefavorabile pentru persoana care a săvârșit încălcarea fiscală este un semn al răspunderii fiscale, dar în același timp reduce conținutul răspunderii doar la obligație. Ar rezulta că realizarea sancțiunii, în care este prevăzută măsura răspunderii, caracterizează răspunderea financiară, dar nu o include. De asemenea, nu putem fi de acord cu ideea că conținutul obligației constă în suportarea măsurilor

de constrângere statală. Conceptul „măsuri de constrângere statală” este unul mult mai larg și include în sine și măsuri ce nu pot fi atribuite la categoria măsurilor răspunderii financiare.

Un alt grup de autori pornesc în definirea răspunderii financiare de la conceptul general-teoretic: răspundere juridică – constrângere statală. Potrivit lui E. Graciovă, răspunderea financiar-juridică este o măsură de constrângere statală aplicată persoanelor fizice și juridice pentru încălcarea obligațiilor lor financiare față de Stat [4, p. 52]. N. Sattarova scrie că răspunderea juridică financiară poate fi definită ca aplicarea față de subiectul încălcării a măsurilor de constrângere, prevăzute de normele juridice financiare, de către organele competente, care pun în sarcina subiectului încălcării poveri suplimentare cu caracter patrimonial [5, p. 56].

V. Sviridov consideră că răspunderea fiscală este impunerea contribuabililor, plătitorilor de taxe, agenților fiscali și a altor persoane, ce are drept temei săvârșirea unei încălcări fiscale, la onorarea obligațiilor pe calea realizării de către organele competente a procedurii fiscale și aplicarea sancțiunilor fiscale [6, p. 175]. B. Dorofeev definește răspunderea juridică în sfera legislației valutare drept aplicarea față de subiectul încălcării a măsurilor de constrângere statală prevăzute de sancțiunile normelor legislației valutare, care se manifestă în limitări cu caracter organizațional sau patrimonial [7, p. 164].

Impunerea (constrângerea) în

dreptul financiar este un sistem de măsuri stabilite de legislație cu caracter de preîntâmpinare, suprimare și de restabilire [8, p. 20]. La măsurile de impunere statală în legislația fiscală se atribuie confiscarea, ridicarea documentelor, citarea în calitate de martor etc. [9, p. 56]. Nu toate măsurile impunerii financiare sînt măsuri ale răspunderii financiare. După cum spunea și O. Joffe, un specific al răspunderii juridice este că nu orice impunere din partea Statului se consideră răspundere juridică, ci doar acea care are un caracter de sancțiune [10, p. 33-44]. Din acest considerent, definirea răspunderii financiare prin prisma „măsurilor constrîngerii statale” o transformă într-un concept neclar și foarte larg, care se confundă cu întreaga categorie a „constrîngerii statale”.

A. Emelianov menționează pe deplin întemeiat că sancțiunile fiscale constituie o varietate a măsurilor constrîngerii financiar-juridice [11, p. 47]. Din cadrul măsurilor de constrângere financiar-juridice fac parte așa măsuri ca încetarea finanțării, încetarea acordării împrumuturilor, blocarea conturilor [11, p. 45], care nu sînt măsuri ale răspunderii juridice și care se aplică în scopul suprimării încălcărilor fiscale. E. Pastușenko menționează că pentru încălcarea legislației bancare, deopotrivă cu măsurile de răspundere pot fi aplicate și măsuri de suprimare, de preîntâmpinare și de restabilire [12, p. 126]. După aplicarea măsurilor de protecție poate urma aplicarea măsurilor de răspundere financiară.

Răspunderea financiară nu se confundă cu conceptul „măsură a constrîngerii financiare” ori cu cel al „constrîngerii financiare”, dar ea este imposibilă fără constrîngerea statală. Constrîngerea statală este unul dintre semnele răspunderii financiare. Constrîngerea statală este consfințită în sancțiunea normei financiare și în caz de aplicare se obiectivizează în urmări nefavorabile de ordin organizațional, patrimonial sau nepatrimonial.

Alți savanți analizează răspunderea financiară drept realizarea a sancțiunii financiare. V. Soloviov spune că răspunderea fiscală este aplicarea sancțiunilor punitive și reparatorii [13, p. 92]. În opinia lui A. Nikolaev, răspunderea fiscală este aplicarea în ordinea stabilită a sancțiunilor fiscale pentru săvârșirea cu vinovăție a încălcării fiscale [14, p. 18]. Potrivit lui O. Staroverova, răspunderea fiscală este aplicarea de către organele competente față de contribuabili și alte persoane care participă la tănuirea impozitului, a sancțiunilor fiscale pentru săvârșirea încălcării fiscale [15, p. 88]. M. Karaseva scrie că răspunderea fiscală este aplicarea de către organele competente, pentru comiterea încălcărilor fiscale, a sancțiunilor fiscale subiecților încălcării (contribuabili și alte persoane) [16, p. 359]. Tot M. Karaseva definește răspunderea juridică financiară drept aplicarea în ordinea stabilită de lege, în privința persoanelor care au încălcat normele juridice financiare, a unor măsuri speciale de constrângere statală – sancțiuni financiare, ce au legătură cu împovărări cu caracter

patrimonial [17, p. 74]. A. Brîzgalin [8, p. 452] și R. Artiuhin [18, p. 63] definesc răspunderea fiscală drept o aplicare a sancțiunii.

Autorii citați folosesc pentru definirea răspunderii financiare conceptul „răspundere juridică – realizarea sancțiunii”, elaborat de O. Leist [19]. Analiza Codului fiscal (CF) ne arată că conceptele „răspundere financiară”, „sancțiune”, „realizarea sancțiunii” nu sînt identice. În articolul 1 CF este menționat faptul că acesta stabilește, printre altele, „modul și condițiile de tragere la răspundere pentru încălcarea legislației fiscale”. Capitolul 13 este intitulat „Dispoziții generale privind răspunderea pentru încălcări fiscale”. Art. 235 CF (Scopul și forma sancțiunilor fiscale) face parte din capitolul 13 – „Dispoziții generale privind răspunderea pentru încălcări fiscale”. Dacă e să reieșim din coraportul parte – întreg, sancțiunea fiscală sau aplicarea sancțiunii fiscale nu poate fi numită întreg – răspundere fiscală. Art. 231 CF vorbește despre „tragerea la răspundere pentru încălcare fiscală”, pe care o și definește drept “aplicarea de către organul fiscal, în condițiile prevăzute de legislația fiscală, a unor sancțiuni față de persoanele care au săvîrșit încălcări fiscale”. Un moment care trebuie concretizat aici este că art. 231 CF nu dă o definiție a răspunderii fiscale, „tragerea la răspundere pentru încălcare fiscală” presupunînd de fapt “realizarea răspunderii fiscale”. Art. 235 CF definește sancțiunea fiscală drept o măsură cu caracter punitiv și se aplică pentru a se preveni săvîrși-

rea, de către delincvent sau de către alte persoane, a unor noi încălcări, pentru educarea lor în spiritul respectării legii.

„Sancțiunea” și „aplicarea sancțiunii” nu trebuie confundate cu conceptul de „răspundere financiară”. Sancțiunea financiară trebuie analizată drept măsură a răspunderii financiare. Anume în această calitate în sancțiunea financiară își găsește reflectarea aprecierea negativă din partea Statului a încălcării financiare [11, p. 51].

Nu este deloc bine-venită definirea răspunderii financiare drept *sancțiune*. Dacă conceptul „răspunderea financiară – realizarea sancțiunii financiare” scoate în evidență doar realizarea răspunderii financiare (și nu în întregime), atunci conceptul „răspunderea financiară – sancțiunea normei financiare” în genere nu reflectă caracteristicile răspunderii financiare. Însăși existența sancțiunii nu înseamnă răspundere, întrucît sancțiunea există pînă la realizarea ei [20, p. 165].

Sînt controversate afirmațiile lui V. Gureev, care mai întîi menționează că trebuie delimitate temeiurile răspunderii, însăși răspunderea și realizarea ei [21, p. 147], anterior afirmînd că răspunderea financiară sînt sancțiunile aplicate de organele fiscale pentru încălcarea de către contribuabili a legislației fiscale [21, p. 143]. Ar rezulta că temeiurile răspunderii financiare sînt delimitate de însăși răspunderea juridică. Construcția legislativă a răspunderii (posibila variantă a derulării faptelor) este consfințită în norma juridică ce prevede răspunderea financia-

ră și ea nu poate fi analizată în afara cadrului răspunderii. Dacă e să fim de acord cu afirmațiile lui V. Gureev, ar reieși că realizarea răspunderii financiare nu este răspundere.

Răspunderea juridică nu se rezumă doar la pedeapsă sau la realizarea sancțiunii, odată ce poate exista fără realizarea sancțiunii și pedepsei, însă pedeapsa și realizarea sancțiunii întotdeauna sînt bazate pe răspundere și nu pot exista fără ea. Deci, noțiunea de răspundere juridică este mai amplă decît noțiunea de pedeapsă și cea de realizare a sancțiunii [22, p. 79].

Părtașii conceptului „răspunderea financiară – realizarea sancțiunii” nu țin cont de încă un moment important. Un semn esențial al oricărei forme a răspunderii juridice este condamnarea de către Stat a subiectului încălcării [23, p. 147]. Condamnarea (aprecierea) caracterizează și răspunderea financiară. În hotărîrea organului competent privind tragerea la răspundere financiară se dă o apreciere negativă a personalității subiectului încălcării și a faptei săvîrșite de acesta. Numai în baza condamnării acțiunilor subiectului încălcării este posibilă realizarea măsurii răspunderii financiare prevăzute de sancțiunea normei financiare.

A. Arslanbekova menționează că răspunderea fiscală nu este legată întotdeauna cu condamnarea, întrucît aceasta poate să fie recunoscută și executată benevol [24, p. 36]. Considerăm că A. Arslanbekova are dreptate. Astfel, de exemplu, în cazul penalității calculate ca urmare a neachitării la timp a impozitului,

există posibilitatea de a achita benevol penalitatea în cauză, fără ca să existe o hotărîre a căruiva organ de stat în acest sens. Aceasta însă este mai degrabă o excepție la regula că răspunderii financiare îi este caracteristic și semnul condamnării. Mai mult decît atît, condamnarea este inevitabilă în cazul în care penalitatea nu va fi achitată benevol. Prin achitarea benevolă aceasta de fapt este anticipată, iar fapta delincventului oricum rămîne condamnabilă.

Considerăm că definiția răspunderii financiare trebuie să includă atît obligația subiectului încalcării de a suporta consecințele nefavorabile prevăzute de sancțiunea normei financiare, cît și realizarea sancțiunii financiare, adică suportarea nemijlocită a consecințelor nefavorabile.

O asemenea definiție este dată de I. Krohina: răspunderea financiară este obligația persoanei vinovate de săvîrșirea încalcării financiare de a suporta măsurile de constrîngere statală prevăzute în sancțiunile legislației financiare, ce constau în imputarea unor obligații juridice suplimentare cu caracter patrimonial și care sînt aplicate de organele competente în ordinea procesuală stabilită [25, p. 95].

Într-o asemenea construcție realizarea sancțiunii care prevede măsura răspunderii financiare se prezintă drept parte a raportului juridic ce apare între subiectul încalcării și organul competent. Aplicarea sancțiunii înseamnă realizarea răspunderii financiare, ce constă în limitări de ordin patrimonial sau organizațional.

Aplicarea sancțiunii financiare impune subiectul încalcării să suporte consecințele negative și să realizeze un comportament financiar licit, astfel încît putem afirma că latura negativă a răspunderii financiare privește și spre viitor, întru a evita săvîrșirea unei încalcări financiare repetate. Sancțiunea ce prevede măsura răspunderii financiare este un mijloc al asigurării atît a laturii negative a răspunderii financiare, cît și a celei pozitive.

Potrivit lui I. Krohina, răspunderea financiară negativă are trei temeuri:

- *formal* (normativ), care constă în existența sistemului normelor legislației financiare ce stabilesc componentele încalcărilor financiare, drepturile și obligațiile participanților la raportul juridic financiar de protecție, care reglementează răspunderea pentru încalcarea normelor juridice financiare, principiile, ordinea și forma procesuală de tragere la răspundere financiară;

- *faptic*, care constă în săvîrșirea de către subiectul dreptului financiar a unei fapte ilicite prin care se încalcă normele dreptului financiar;

- *procesual*, care constă în emiterea de către organul competent a hotărîrii privind aplicarea sancțiunii pentru săvîrșirea încalcării financiare.

Survenirea răspunderii financiare negative este posibilă doar în cazul prezenței tuturor temeiurilor menționate și strict în consecutivitatea stabilită: norma de drept – încalcarea financiară – aplicarea sancțiunii [25, p. 87-95].

Deci, răspunderea financiară nu

se confundă cu „sancțiunea normei financiare” sau cu „aplicarea sancțiunii normei financiare.” În sancțiuni sînt stabilite normativ doar volumul, felul și măsura răspunderii financiare. Coraportul dintre „aplicarea sancțiunii normei financiare” și „răspunderea financiară” este similar celui parte – întreg.

Într-o altă ordine de idei, I. Krohina definește răspunderea fiscală prin prisma conceptului „răspundere juridică – raport juridic”. Din acest punct de vedere, răspunderea pentru încalcarea legislației privind impozitele și taxele este un raport juridic de protecție, ce apare în baza legislației privind impozitele și taxele între stat și cel ce a încalcat legislația, privind atribuirea subiectului vinovat a unei noi obligații legate de limitări cu caracter personal și material [26, p. 104]. S. Bațirov spune că răspunderea juridică financiară este raportul juridic apărut prin încalcarea obligațiilor financiare stabilite de legislație, care constă în aplicarea în privința delincventului a măsurilor cu caracter juridico-financiar, care determină survenirea consecințelor patrimoniale nefavorabile în rezultatul aprecierii negative de către stat a faptei sale ilicite săvîrșite cu vinovăție, aplicarea căroră este asigurată prin posibilitatea constrîngerii statale [27, p. 8].

Teoreticienii care definesc răspunderea juridică drept raport juridic includ în conținutul raportului de răspundere doar obligațiile părților, astfel încît raportul juridic devine limitat, întrucît din conținutul raportului juridic fac parte nu doar obligațiile, ci și drepturile lor core-

lative. Dacă orice raport juridic presupune nu doar obligațiile subiecților acestor raporturi, ci și drepturile lor, atunci obligația delincventului este concomitent și dreptul său de a suporta urmările nefavorabile corespunzătoare, iar obligația organului competent este în același timp dreptul său de a-l trage pe subiect la răspundere juridică. În acest caz răspunderea devine un concept prea larg și amorf, în care se confundă raporturile materiale cu cele procesuale, și răspunderea juridică va trebui analizată drept un cumul al câtorva forme de raporturi juridice [28, p. 54]. După cum s-a menționat în literatura de specialitate, răspunderea juridică este o instituție a dreptului material, și nu a celui procesual [28, p. 65; 29, p. 120].

Un loc determinant în reglementarea răspunderii juridice îl au normele juridice materiale. Normele și raporturile juridice procesuale doar asigură dezvoltarea raporturilor juridice materiale. Dacă e să analizăm răspunderea financiară drept un cumul de raporturi juridice materiale și procesuale, trebuie inclus dreptul delincventului la apărare și alte drepturi ce garantează aprecierea obiectivă a cauzei referitoare la încălcarea financiară.

Nici teoretic, nici practic nu este corect de a defini răspunderea financiară prin prisma termenului „răspundere patrimonială”. De exemplu, R. Artiuhin scrie că prin răspundere bugetară, care este adusă la îndeplinire de organele competente ale administrației publice (organele administrației publice locale), înțelegem răspunderea pa-

trimonială care survine ca urmare a încălcării normelor juridice bugetare în sfera raporturilor juridice bugetare [18, p. 63]. În aceeași ordine de idei, avînd în vedere caracterul patrimonial al sancțiunilor, răspunderea băncilor și a întreprinderilor pentru încălcarea ordinii stabilite pentru decontări este definită drept patrimonială [30, p. 327].

Sancțiunile aplicate subiectului încălcării financiare pot avea un caracter patrimonial, întrucît ele îngustează patrimoniul acestuia, totuși caracterul patrimonial al sancțiunilor nu poate servi drept temei pentru determinarea formei răspunderii. Astfel de sancțiuni sînt și în dreptul penal, cel administrativ și cel civil, dar aceste forme ale răspunderii nu sînt definite prin prisma conceptului „răspundere patrimonială”. Mai mult decît atît, sancțiunile financiare pot avea și un caracter nepatrimonial, care poate consta în limitări de ordin organizațional (de ex., retragerea licenței) sau psihologic (avertismentul).

În doctrina dreptului financiar nu există claritate privind terminologia aplicabilă pentru a desemna răspunderea financiară, de rînd cu termenul „răspundere financiară” fiind folosit și cel de „răspundere juridică financiară”. Bunăoară, E. Graciovă menționează că în esența sa răspunderea financiară este economică, întrucît sancțiunile sale se manifestă în consecințe nefavorabile cu caracter economic. Răspunderea financiară este manifestarea juridică a răspunderii economice, realizată în procesul formării, repartizării și folosirii fondurilor mijloa-

celor bănești. De aceea răspunderea financiară, în calitatea sa de formă a răspunderii juridice, trebuie numită „financiar-juridică” [31, p. 49].

Noi sîntem adepții criteriului ramural de clasificare a răspunderii juridice. Ramura dreptului în cadrul căreia există această formă a răspunderii poartă denumirea de „financiar”, prin urmare, la fel trebuie denumită și forma corespunzătoare a răspunderii. Doar nu este denumită răspunderea penală – răspundere juridică penală, or răspunderea administrativă – răspundere juridică administrativă. Uneori termenul „financiar” este folosit într-un alt sens, în funcție de caracterul sancțiunii aplicate [30, p. 327].

Ca și în cazul răspunderii juridice, în încercarea definirii răspunderii financiare se acordă o importanță mai mare unor semne ce o caracterizează, în detrimentul altora.

Noi reținem următoarele semne ale răspunderii financiare:

- 1) normativitate;
- 2) este o obligație juridică ce apare în urmă săvîșirii încălcării financiare;
- 3) constă în obligația de a suporta măsurile constrîngerii statale;
- 4) este imputabilă subiectului raporturilor juridice financiare;
- 5) este asigurată și garantată prin forța de constrîngere a Statului;
- 6) presupune condamnarea de către stat a delincventului;
- 7) sancțiunile aplicate au un caracter patrimonial, organizațional și psihologic;
- 8) are drept scop restabilirea ordinii financiare.

Respectiv, propunem următoarea definiție: răspunderea financiară este obligația juridică a subiectului raporturilor juridice financiare, ce apare în urma comiterii încălcării financiare, care este asigurată și garantată prin forța de constrângere a Statului și care se realizează într-un raport juridic de protecție în forma condamnării și suportării consecințelor nefavorabile cu caracter patrimonial, organizațional sau psihologic, în scopul restabilirii ordinii financiare.

Recenzent:

Dumitru BALTAG,
doctor habilitat în drept,
profesor universitar

Referințe bibliografice

1. A. A. Гогин. *Проблемы налоговой ответственности*. Тольятти: ВУИТ, 2003.
2. Н. В. Сердюкова. *Финансово-правовая ответственность по российскому законодательству: становление и развитие*. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Томск, 2003.
3. Е. С. Ефремова. *Ответственность за совершение налоговых правонарушений: понятие, признаки, функции*. Правоведение, № 2/2002.
4. Е. Ю. Грачева. *Финансовое право*. Москва: Право и закон, 2003.
5. Н. В. Сагтарова. *Ответственность банков за нарушение обязанностей, предусмотренных законодательством о налогах и сборах*. Дисс. канд. юрид. наук. Москва, 2001.
6. В. А. Свиридов. *Становление налоговой ответственности. Проблемы теории и практики правового регулирования*. Сб. Тр. Самар. Гуманит. Академии. Вып. 7. Самара, 2000.
7. Б. Ю. Дорофеев, Н. Н. Земцов и др. *Валютное право России*. Москва: Норма-Инфра, 2000.
8. А. В. Брызгалин, *Налоги и налоговое право*. Москва, 2001.
9. О. В. Староверова, Н. А. Толкнева. *Государственное принуждение в налоговом праве*. Закон и право, № 6/2003.
10. О. С. Иоффе. *Вина и ответственность по советскому праву*. Советское государство и право, № 9/1972.
11. А. С. Емельянов. *Меры финансово-правового принуждения*. Правоведение, № 6/2001.
12. Е. Н. Пастушенко. *Актуальные вопросы правового регулирования: ответственность за нарушения банковского законодательства*. Правоведение, № 5/2002.
13. В. А. Соловьев. *Правостановительная ответственность частного субъекта в налоговом законодательстве*. Хозяйство и право, № 4/2002.
14. А. А. Николаев. *Правовые проблемы ответственности хозяйствующих субъектов за неуплату налогов*. Дисс. канд. юрид. наук. Москва, 1999.
15. О. В. Староверова. *Налоговое право*. Москва: Закон и право, 2001.
16. М. В. Карасева. *Финансовое право Российской Федерации*. Москва: Юрист, 2002.
17. М. В. Карасева, Ю. А. Крохина. *Финансовое право: Краткий учебный курс*. Москва: Юрист, 2003.
18. Р. Е. Артюхин. *Бюджетно-правовая ответственность*. Налоговый вестник, № 2/1998.
19. О. Э. Лейст. *Санкции и ответственность по советскому праву. Теоретические проблемы*. Москва: МГУ, 1981.
20. А. В. Андреев. *Финансово-правовые санкции*. Дисс. канд. юрид. наук. Москва, 1984.
21. В. И. Гуреев. *Российское налоговое право*. Москва: Экономика, 1997.
22. D. Baltag. *Teoria răspunderii juridice: aspecte doctrinare, metodologice și practice*. Teză de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2008.
23. Р. З. Лившиц. *Теория права*. Москва: БЕК, 1994.
24. А. З. Арсланбекова. *Финансово-правовые санкции в системе мер юридической ответственности*. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Саратов, 2009.
25. Ю. А. Крохина. *Теоретические основы финансово-правовой ответственности*. Журнал российского права, № 3/2004;
26. Ю. А. Крохина. *Ответственность за нарушения налогового законодательства: понятие, стадии и механизм реализации*. Хозяйство и право, № 5/2003.
27. С. Е. Батыров. *Финансово-правовая ответственность*. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Москва, 2003.
28. Д. А. Липинский. *Проблемы юридической ответственности*. СПб: Юридический центр прес, 2003.
29. Б. Т. Базылев. *Юридическая ответственность (теоретические вопросы)*. Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1985.
30. В. М. Мандрица. *Финансовое право*. Ростов на Дону, 1999.
31. Е. Ю. Грачева. *Финансовое право*. Москва: Право и закон, 2003.